

УДК 343.4

I. Roshchina

**COMPARATI-VELEGAL STUDY OF ARTICLE 4
(PROHIBITION OF SLAVERY AND FORCED LABOR)
OF THE EUROPEAN CONVENTION
ON THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS
AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AND PROVISIONS
OF THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE**

I.O. Рощина

*канд., юрид. наук, доцент
кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
м. Київ.*

**ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАТТІ 4
(ЗАБОРОНА РАБСТВА І ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ)
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ
ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА НОРМ
КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. За оцінками Міжнародної організації праці, в останні роки близько 12,3 млн. людей були задіяні в примусовій чи в одній із форм кріпацької праці. Зокрема, приватні структури використовували примусову працю 9,8 млн. людей. 2,4 млн. людей були залучені до примусової праці в результаті торгівлі людьми. Щорічний прибуток лише від торгівлі людьми становить \$ 32 млрд. США. Найбільш незахищеними верствами населення залишаються діти, жінки, мігранти та корінні народи. Так, понад 56% робітників з примусу – жінки [1].

В Україні, як і в деяких інших державах Європи, зафіксоване зростання кількості жертв торгівлі людьми як у межах власних національних кордонів, так і за кордоном. Так, за останні роки було зареєстровано 332 випадки продажу людей у рабство і близько 100 тисяч українців стали жертвами торгівлі [2].

Міжнародне співтовариство, розуміючи актуальність боротьби з рабством, систематично, шляхом прийняття міжнародно-правових актів, веде боротьбу з цим злом, що обумовлює актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми боротьби зі злочинном, передбаченим ст. 149 КК України (Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини), певною мірою досліджували такі науковці, як В.

Іващенко, К. Іскров, В. Козак, Я. Лизогуб тощо. Однак ці важливі як у теоретичному, так і практичному плані проблеми не знайшли свого належного висвітлення.

Мета статті полягає в імплементації вимог ст. 4 Європейської конвенції в кримінальне право України.

Основні результати дослідження.

Стаття 4 (Заборона рабства і примусової праці) Європейської конвенції вказує, що:

1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.
2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.
3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється: а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями ст. 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення; б) на будь-яку службу військового характеру або у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби; с) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю добробуту суспільства; d) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків [3, с. 216].

Як видно зі змісту ст. 4 Європейської конвенції вона містить 4 різних термінів: рабство, підневільний стан, примусова чи обов'язкова праця, а також не дає їм поняття, що викликає певні труднощі на практиці.

Не дає поняття цих термінів і Загальна декларація прав людини. Так, у ст. 4 зазначено, що ніхто не повинен бути в рабстві або підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах [4].

Не дано роз'яснення цих понять і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, у ст. 8 якого тільки вказано, що:

1. Нікого не можуть держати в рабстві: рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.
2. Нікого не можуть держати в підневільному стані [5].

У ст. 1 Конвенції про рабство від 25.09.1926 р. дано поняття тільки «рабству» і «работоргівлі». Так:

- під рабством розуміється положення або стан особи, щодо якої здійснюються деякі або всі повноваження, притаманні права власності;
- під работоргівлею розуміються як «будь-які дії, пов'язані з захопленням, придбанням будь-якої особи або з розпорядженням нею з метою залучення її до рабства; будь-які дії, пов'язані з придбанням невільника з метою його продажу або обміну; будь-які дії щодо уступки шляхом продажу чи обміну невільника, придбаного з цією метою, і взагалі будь-яка дія, пов'язана з торгівлею або перевезенням невільників» [6].

Аналогічні поняття «рабству» і «работоргівлі» дано у ст. 7 Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства [7].

У ст. 2 Конвенції про примусову чи обов'язкову працю № 29 викладено поняття терміну примусової чи обов'язкової праці таким чином:

- примусова чи обов'язкова праця означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від будь-якої особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг;

- проте термін примусова чи обов'язкова праця в розумінні цієї Конвенції не включає в себе: а) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають на підставі законів про обов'язкову військову службу і застосовують для робіт суто воєнного характеру; б) будь-яку роботу чи службу, що є частиною звичайних громадянських обов'язків громадян повністю самоврядної країни; с) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від будь-якої особи на виконання вироку, винесеного судовим органом, за умови, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем органів влади і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств; d) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають в умовах надзвичайних обставин, тобто у випадках війни, лиха або загрози лиха, наприклад, таких як пожежі, повені, голод, землетрус, сильні епідемії чи епізоотії, навали шкідливих тварин, комах чи паразитів рослин і взагалі обставини, що ставлять під загрозу або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови всього або частини населення; е) дрібні роботи общинного характеру, тобто роботи, що виконуються для прямої користі колективу членами даного колективу і які в силу цього можуть вважатися звичайними громадянськими обов'язками членів колективу за умови, що саме населення або його безпосередні представники мають право висловити свою думку про доцільність цих робіт [8].

У рішеннях Європейського суду не міститься визначення термінів «рабство», «підневільний стан», «примусова» чи «обов'язкова» праця. Для розуміння поняття рабства певним орієнтиром для Європейського суду слугують дефініції, які містяться у вищевказаних міжнародно-правових актах. Аналіз їх дає можливість зробити висновок, що: а) рабство — це положення або стан особи, щодо якої здійснюються деякі або всі повноваження, притаманні права власності; б) під работоргівлею слід розуміти будь-які дії, пов'язані з захопленням, придбанням будь-якої особи або з розпорядженням нею з метою залучення її до рабства; будь-які дії, пов'язані з придбанням невільника з метою його продажу або обміну; будь-які дії щодо уступки шляхом продажу чи обміну невільника, придбаного з цією метою, і взагалі будь-яка дія, пов'язана з торгівлею або перевезенням невільників; в) під «особою в підневільному стані» розуміється особа, яка перебуває у стані або положенні, створеному в результаті інститутів або звичаїв, зазначених у ст. 1 Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства; г) примусова чи обов'язкова праця означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої — не будь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг.

Судова практика Європейського суду за ст. 4 Європейської конвенції невелика, а тому розглянуті їм справи не дають можливості зробити висновки про деяку претедентність по даній категорії справ.

Конституція, як й інші нормативні акти України, також не містить визначення поняття «рабство», «підневільний стан», «примусова» чи «обов'язкова» праця. У законодавстві України немає й конкретної норми права, яка б збігалася за змістом і суттю ст. 4 Європейської конвенції. У ч. 3 ст. 43 Конституції України вказано, що використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан [9, с. 11–12].

У ст. 149 КК України (Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини) зазначено:

1. Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, — караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, — караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У ст. 149 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу

чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності [10, с. 61–62].

Під смисл ст. 4 Європейської конвенції підпадають ст. 150 (Експлуатація дітей), а також ст. 150-1 КК (Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом).

Диспозиція ст. 150 КК (Експлуатація дітей) вказує що:

1. Експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку, — карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей або якщо вони спричинили істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві, — караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [10, с. 62- 63].

У ст. 150-1 КК (Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом) зазначено:

1. Використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) з метою отримання прибутку, — карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені щодо чужої малолітньої дитини або пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а так само вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених ст. 150, 303, 304 цього Кодексу, або за попередньою змовою групою осіб, — караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років [10, с. 63].

У вищевикладених статтях КК України також не дано поняття термінів «рабство», «підневільний стан», «примусова» чи «обов'язкова» праця. Крім того, зіставивши диспозиції ст. 4 Європейської конвенції з вищевказаними нормами КК України, не важко зробити висновок, що зміст і термінологія їх не збігаються.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що для усунення відмінностей між Європейською конвенцією та ст. ст. 149, 150, 150-1 КК України, п. 1 примітки до ст. 149 КК України необхідно доповнити такого змісту:

«Рабство» — це форма експлуатації, при якій працівник є власністю господаря (рабовласника). Рабство являє собою можливість володіння, користування або розпорядження людиною як річчю.

Заборона рабства поширюється і на інститути і звичаї, подібні до рабства: боргова кабала, експлуатація дітей і примусові форми заміжжя.

Примусова праця — це праця (надання послуг), виконувана недобровільно і під загрозою покарання. Примусова праця не включає в себе:

- роботу, виконання якої обумовлено законодавством про військовий обов'язок і військову службу або відповідної її альтернативної цивільної служби;
- роботу, виконану в умовах надзвичайних обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Forced Labor in Ukraine and the World [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.rate1.com.ua/ua/suspilstvo/riven-zhittja/1398/>
2. Trafficking in human beings [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.slideshare.net/nelarina1/ss-15914078>
3. European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms // Law of Ukraine, 2010. — No. 10. — P. 215—233.
4. Universal Declaration of Human Rights. Adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the General Assembly of the United Nations in 1948 [Electronic resource]. — Mode of access: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
5. International Covenant on Civil and Political Rights, adopted December 16, 1966 by the General Assembly of the United Nations [Electronic resource]. — Mode of access: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
6. The Slavery Convention of 25.09.1926 (edited on 23.10.1953) [Electronic resource]. — Access mode: http://translate.yandex.ua/translate?srv=yasearch&url=http%3A%2F%2Fcazakhstan.news-city.info%2Fdocs%2Fsistemsu%2Fdok_peuyti.htm&lang=en-uk&ui=uk
7. Additional Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade and Institutions and Practices Similar to Slavery of 07.09.1956 [Electronic Resource]. — Access mode: http://translate.yandex.ua/translate?srv=yasearch&url=http%3A%2F%2Fzakon.rada.gov.ua%2Flaws%2Fshow%2F995_160&lang=en-uk&ui=uk
8. Convention on Forced or Compulsory Labor No. 29 of June 28, 1930 [Electronic Resource]. — Mode of access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_136
9. Конституція України. Основний закон України. — К. : Видавець ПАЛИВО-ДА А.В., 2009. — 48 с.
10. Кримінальний кодекс України: за станом на 01.05.2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

REFERENCES

1. Forced Labor in Ukraine and the World [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.rate1.com.ua/ua/suspilstvo/riven-zhittja/1398/>
2. Trafficking in human beings [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.slideshare.net/nelarina1/ss-15914078>
3. European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms // Law of Ukraine, 2010. — No. 10. — P. 215—233.
4. Universal Declaration of Human Rights. Adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the General Assembly of the United Nations in 1948 [Electronic resource]. — Mode of access : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015

5. International Covenant on Civil and Political Rights, adopted December 16, 1966 by the General Assembly of the United Nations [Electronic resource]. — Mode of access: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

6. The Slavery Convention of 25.09.1926 (edited on 23.10.1953) [Electronic resource]. — Access mode: http://translate.yandex.ua/translate?srv=yasearch&url=http%3A%2F%2Fcazakhstan.news-city.info%2Fdocs%2Fsistemsu%2Fdok_peuyti.htm&lang=en-uk&ui=uk

7. Additional Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade and Institutions and Practices Similar to Slavery of 07.09.1956 [Electronic Resource]. — Access mode: http://translate.yandex.ua/translate?srv=yasearch&url=http%3A%2F%2Fzakon.rada.gov.ua%2Flaws%2Fshow%2F995_160&lang=en-uk&ui=uk

8. Convention on Forced or Compulsory Labor No. 29 of June 28, 1930 [Electronic Resource]. — Mode of access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_136

9. Konstytutsiia Ukrainy. Osnovnyi zakon Ukrainy. — К. : Vydavets PALYVODA A.V., 2009. — 48 s.

10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: za stanom na 01.05.2016 r. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

Рощина І.О. Порівняльно-правове дослідження ст. 4 (Заборона рабства і примусової праці) Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та норм кримінального законодавства України

У статті подано аналіз вимог Європейської конвенції з боротьби з рабством і примусовою працею, а також зіставлені з диспозиціями статей Кримінального кодексу України, що мають відношення до цієї проблеми. Зроблені конкретні пропозиції для ефективної імплементації ст. 4 Європейської конвенції в Кримінальне право України.

Ключові слова: *Європейська конвенція, кримінальне право, торгівля людьми, імплементація.*

Рощина И.А. Сравнительно-правовое исследование ст. 4 (Запрещение рабства и принудительного труда) Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод и норм уголовного законодательства Украины

В статье представлен анализ требований Европейской конвенции по борьбе с рабством и принудительным трудом, а также сопоставлены с диспозициями статей уголовного кодекса Украины, имеющих отношение к этой проблеме. Предприняты конкретные предложения для эффективной имплементации ст. 4 Европейской конвенции в Уголовное право Украины.

Ключевые слова: *Европейская конвенция, уголовное право, торговля людьми, имплементация.*

Roshchina I. Comparative-legal Study of Article 4 (Prohibition of Slavery and Forced Labor) of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and Provisions of the Criminal Legislation of Ukraine

The article presents an analysis of the requirements of the European Convention on Combating Slavery and Forced Labor in comparison with the dispositions of the articles of the Criminal Code of Ukraine relevant to this problem. Concrete proposals are made for effective implementation of Article 4 of the European Convention to the Criminal Law of Ukraine.

Keywords: *European Convention; Criminal Law; Human Trafficking; Implementation*

Стаття надійшла до редакції: 14.08.2017.